

2.3. ОНЛАЙН ЖУРНАЛИСТ ФАОЛИЯТИДА АХЛОҚИЙ МЕЬЁРЛАР

Режа

1. Интернет ахборот тизимида ахлоқий меъёрлар.
2. «Нетикет»нинг юзага келиши ва ахлоқий инқироз.
3. Интернетда мулокот одоби.
4. Веб-сайтлар, блоглар ва ижтимоий тармоқдаги ахлоқий меъёрлар
5. «Моветон» ёки интернетдаги ахлоқсизлик.

Асосий тушунчалар: онлайн, онлайн пресс, ижтимоий тармоқ, блог, веб сайт, пост, интернет, моветон, нетикет, интернет–этика

Мавзуу бўйича адабиётлар

1. *Теплюк В.М. Свобода и ответственность в деятельности журналиста.*
Изд-во
2. *Шамишева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. 2015. – № 10. Б.84*
3. *СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – Автор-составитель проф. В.Н.Монахов. М.: –Экопринт. – 2003. – С. 8–9.*
4. *Кириллов Р. Интернет: проигранная война. // Курьер. – № 50. 2006. С.9.*
5. *Дальневосточного университета. – Владивосток, 1985.*
6. *Скворцов А. Этика интернета: основные проблемы и принципы. М., «Наука». 2009. С.208.*
7. *Что такое интернет? История и этапы развития. <http://moolkin.ru>*
8. *Анализ состояния и перспектив развития интернет в Республике Узбекистан. Информационно–аналитический отчет. \\УзАСИ, ПРООН.2009 г. www.undp.uz*
9. *The International World of Electronic Media. Edit. Gross L. S. Cal. McGraw-Hill, Inc. 1995.*
10. *Willings Press Guide 2002. Volume 1. 128th edition. Waymaker Ltd.UK. 2002.*

Интернетда ҳар бир инсон ўзига хос «нашриётчи»га айланади. Бу ҳол эса, ўз навбатида кескин тусдаги, нафрат ғоялари билан суғорилган маълумотнинг

ҳеч монеликсиз кенг тарқалишига олиб келади¹. Ҳуқуқшунос-профессор В. Монаховнинг таъкидлашича, интернетнинг вужудга келиши туфайли оммавий ахборот билан ишловчи анъанавий ва профессионал субъектлар – журналистлар қаторига ушбу машғулотнинг минглаб ва ҳатто миллионлаб ишқибозлари келиб қўшилдилар. Уларнинг жуда кўпчиликлари журналист касбининг анъаналари ва нормалари ҳақида заррача ҳам тасаввурга эга эмаслар².

Тўғри фикр, ахир нима учун журналистикага ёки бўлмаса журналистлик қасбкорига заррача алоқаси-дахли бўлмаган сон-саноқсиз муаллифларнинг Интернетдаги чиқишилари билан боғлик бўлган муаммоларни журналистиканинг муаммоси деб зиммага юклаб олмоғимиз керак? Назаримизда, бу жиддий мулоҳазага ундейдиган мухим савол. Ҳатто Интернетда нимаики кечаётган бўлса у “оммавий ахборот воситаси” тушунчасидан четда, деган қарашлар ҳам мавжудки, уни кескин рад этиш қийин³.

Интернет тармоғида номақбул мавзулар тарқалишининг олдини олиш чоралари (жумладан, Покистонда, Хитойда) дунёдаги тарақкий этган мамлакатларда бир қадар йўлга қўйилган эса-да, муаммо тугал ҳал этилган эмас.⁴ Кўриниб турибдики, бу биргина бизнинг муаммоимиз эмас. Тўғри, ҳар бир тизим ундан қандай фойдаланиш мумкинлиги, имкониятлари ҳақида алоҳида ахборот тақдим этилади, аммо нотўғри фойдаланиш оқибатида берилажак жазо кузатилмайди. Масалан, фотосурати интернетда розилигисиз жойлаштирилган шахс муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиши керак. “Муаллифлик ҳуқуки ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида” нафақат юртимизда, балки, халқаро майдонда ҳам ҳуқуқий манбалар яратилган. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида онлайн журналистика соҳасига оид қонунчилик

¹ Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. 2015. – № 10. Б.84

² СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – Автор-составитель проф.В.Н.Монахов. М.: – Экопринт. – 2003. – С. 8–9.

³ Кириллов Р. Интернет: проигранная война. // Курьер. – № 50. 2006. С.9.

⁴ Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз.– 2015. №10.

базаси йўқ, чунки, анъанавий ОАВга тегишли қонун ва қоидаларини интернетга тегишли деб қараш мумкин, аммо интернет уларги нисбатан анча мураккаб ва фаолияти жуда кенгdir.

Муаллифлар ҳуқуқини ҳимоя қилишни жорий қилиш бўйича халқаро актларга ЮНЕСКО⁵ ташаббуси билан қилинган ва 1952 йилда қабул қилинган “Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилувчи халқаро конвенцияси”, 1967 йилда қабул қилинган “Интеллектуал мулк бўйича халқаро ташкилот” тўғрисидаги Стокгольм конвенцияси ва 1971 йили қабул қилинган “Таҳририятда адабий ва бадиий асарларни ҳимоялаш” тўғрисидаги Берн конвенцияларини киритиш мумкин.

Россиянинг Интернет-маданияти жамғармаси веб-сайтларни ва интернетдаги баъзи мақолаларни депонентлаш (маълумотларнинг тўғрилигига жавобгар бўлиш) ишларини амалга оширади, бу эса муаллифларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ёрдам беради. «Биз маълумотларни қароқчилик йўли билан кўчириш ва фойдаланишининг олдини олмаймиз, чунки буни амалга ошириш мумкинчилиги йўқдир. Биз фақат муаллифларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари учун имконият яратиб берамиз» – деган эди ушбу лойиханинг ташкилотчиларидан бири. Интернет-маданияти жамғармаси аниқ бир электрон нашр учун «мустақил гувоҳ» сифатида жавобгарчилликни ўзига олади. Кейинчалик муаллиф ҳуқуқини ҳимоялашда фойдаланиш учун жамғарма «ашёвий далил» сифатида сайтнинг ёки электрон нашрнинг компакт дискда ёзилган нусхасини олади. Уларга бу хизматлари учун қиммат бўлмаган миқдорда пул тўлаш керак бўлади. Кўчирма (плагиат) муаммолари бўйича суд жараёнлари бўладиган бўлса бу каби лойиҳа хизматларининг аҳамияти жуда муҳимдир.

Онлайн журналистикада маълумотни «қароқчилар»дан ҳимоя қилиш учун аҳамиятли ҳисобланган матнларни пароллар билан ҳимоялаш мумкин, аммо бундай тақдирда ҳам пароль билан матндан фойдаланган ёки уни сотиб олган

⁵ UNESCO – (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Бирлашган Миллатларнинг таълим, илм ва маданият масалалари бўйича ташкилоти

ўқувчилардан бири буни бошқа сайтларга тарқатиб юбормаслигига ҳеч ким кафолат берса олмайди. Шундай экан, айни вақтда айтиш мумкинки муаллифлик хуқуқини ҳимоялаш интернетда, айниқса собиқ МДХ худудида жуда қийин. Тармоқда оммавий тарзда фойдаланувчиларни пойлаш жуда қимматга тушади ва бу нарса охирига етмайди. Шунинг учун бутун дунё вакиллари фойдаланувчиларнинг муаллифлик хуқуқи билан ҳимояланган маҳсулотлардан фойдаланиш қоидаларига вижданан ёндашишларига умид қилиб қолади.

Россия Федерациясида “Пресса-Онлайн” тизими иш юритади. Мазкур тизим Москва реклама агентликлари томонидан тузилган бўлиб, унга нашриётнинг визуал кўринишини ифодаловчи восита сифатида қаралади⁶.

Онлайн нашрларда касбга доир тартибсизликлар, нохолис манбалар тарқатиш, оқ эмас, қора PRни тарғиб қилиш ҳолатлари ҳам кўп кузатилади. Талаблардан сўз очганда эса, Халқаро ахлоқий меъёрлардан сўзлаш ўринлидир. Жаҳон Этикаси институтининг асосчиси Рушворт Киддернинг таъкидлашича, этика бу ёзилмаган қонундир, яъни журналистлар ўз ишларини ҳақгўйлик билан вижданан бажаришлари керак. Негаки журналист ўз материалининг, ўз сўзининг тўғрилиги учун жавобгардир.

Албатта, анъанавий ОАВдаги фаолият учун бўлган этика нормалари автоматик тарзда интернет учун ҳам сақланиб қолади. Шундай бўлса ҳам, айни вақтдаги замонавий ахборот технологияларининг ривожланиш эволюцияси ва уларнинг имкониятлари журналистик фаолият тўғрисидаги баъзи қоида ва тартибларнинг қайта қўриб чиқилишини ва доимо янгиланиб борилишини тақоза қилмоқда. Масалан, интернетда журналистларнинг кўринмас ҳолда чат-хоналарида иштирок этиши, аноним тарзда интернетда материаллар жойлаштириши ва ҳоказолардир. Шубҳасиз, янги медиа-интернет билим олиш, маданият ва тижорат ишларини ривожлантириш, одамларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш ва ҳоказо соҳалар учун жуда

⁶ <http://www.pressa-online.com>

фойдалидир. Шундай бўлса ҳам «танганинг иккинчи томони» ҳам борлигини эсдан чиқармаслик лозим. Яъни, интернетдаги давомий тарзда сақланиб турадиган маълумотлар: расмлар, дунёвий ва диний фикрлар ҳамда илмий ғоялар фойдаланувчиларнинг одоб-ахлоқи, ижтимоий ҳаёти ва психологиясига ижобий ва шунингдек, салбий таъсир кўрсатишини ҳам ҳисобга олиш муҳимдир. Бу каби маълумотлар одамларга ҳар хил таъсир кўрсатиши, устамлик қилиши ёки уларни ҳақорат қилиши учун ҳам фойдаланилиши мумкин. Албатта, бундай мақсадларда анъанавий ОАВ ҳам ишлатилиши мумкин, аммо интернетнинг имконияти уларга нисбатан кенгроқдир. Интернет орқали узатилаётган ахборотларнинг баъзилари жуда тезкор амалга оширилаётгани сабабли баъзи хатоликлар ҳам рўй бериши кутилади. Масалан, бир марта CNN веб-сайтида (www.cnn.com) Ўзбекистон тўғрисида ахборот берилганда, Қозоғистон байроғининг расми билан жойлаштирилгани кузатилган эди, аммо бу хато кейинчалик тўғриланиб қўйилди.

Интернетнинг глобал миқёсда фаолият юритишини ва таъсирчанлигини ҳисобга олган ҳолда онлайн журналистлар халқаро жамоатчилик, турли хил миллатлар қадриятларига доимо ҳурмат билан ёндашиш керак. Экспертлар интернетнинг халқаро чегара билмас ОАВлигини ҳисобга олган ҳолда ундаги материалларнинг (матн, аудио, видео в.х. форматдаги) жойлаштирилиши бўйича фойдаланувчиларнинг teng ҳукуқлигини, шунингдек уларни ахлоқий томондан ҳимоясини таъминлаган ҳолда халқаро миқёсдаги тартиб ва қоидаларни қабул қилишни таклиф қилмоқда. Масалан, қора танлиларга қарши чақириқларни ман этиш ёки мактаблар ва бошқа таълим олиш марказларида интернет хизматини фақат маорифга оид маълумотлар олишга мослаштириш лозимдир.

Журналистларнинг фаолиятида дискриминацияга йўл қўйилмаслиги учун деярли барча давлатларда журналистлар учун этика нормалари белгиланган. Масалан, Болгариянинг қонунида «Журналистнинг муросалар, миллий ва диний муносабатлар ўртасида душманликни келтириб чиқарувчи, инсон қадр-

қимматини топтовчи сўз ёки жумла ишлатишига йўл қўйилмайди» дейилган⁷. Кўплаб Европа давлатларининг журналист этикаси бўйича қоидалари мазмунан деярли мана шундай. Ҳамма нарсани ёритишда касбий нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, эҳтиросларга берилмасдан, журналистик этика нормаларига риоя қилган ҳолда яхши асар яратадиган журналист ҳақиқий профессионалдир. Чунки, ҳар қандай журналистнинг ахлоқий нормаларга эътиборсизлиги унинг нопрофессионал эканлигидан даракдир. Нима бўлганда ҳам, интернетнинг бошқарилиб бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда, ундаги аноним тарзда жойлаштирилган материаллар (нима ҳақида бўлишидан қатъий назар) жиддий қабул қилинмаслиги керак, негаки, бу муаллифнинг айтилган фактларга жавобгар бўлмаслигини ва келтирилган фактларнинг ишончсизлигидан дарак беради. бу ҳар қандан матнга тааллуқли. Бироқ онлайн нашрлар орқали берилганларига агар у ҳаққоний, бошқалари каби ёритган бўлса, фактларга мурожаатида ортиқча бўрттиришлар сезилмаса ишониш мумкин.

Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, бугунги кунда интернет, яъни барча ахборот кирита оладиган тизим учун маълум меъёрларни яратиш керак. Журналистика касби ходими сифатида фаолият юритаётганлар, аввало, ўз касблари бўйича тузилган, қолаверса, халқаро майдонда ҳам амалда бўлаётган айрим хуқуқий чекловларга асосланиб жавобгардирлар.

«Нетикет»нинг юзага келиши ва ахлоқий инқиroz

Ахлоқ масалалари инсоният тарихи ривожида ҳар бир давр учун долзарб бўлиб келган. Фан-техниканинг ривожи мазкур масалага янгича ёндашувни талаб этмоқда. Чунки замонавий дунёда ахборот муҳим аҳамият касб этиб, ахборот макони янги технологиялар таъсирида ўзгариб бормоқда. Сунъий йўлдош, уяли алоқа, турли хил рақамли технологиялар, шу билан биргаликда интернет ёрдамида ахборотни йиғиш ва узатиш жуда ҳам осон бўлиб қолди. Интернет нафақат якка фойдаланувчилар, балки давлатлар ўртасида ўзаро

⁷ Willings Press Guide 2002. Volume 1. 128th edition. Waymaker Ltd.UK. 2002. p 78.

алоқа ва коммуникация, бошқарув воситасига айланиб улгурди. Натижада ижобий характердаги ахборот билан бир қаторда салбий ахборотни инсон, хусусан ёшлар онгиға сингдириш усул ва воситалари айнан интернет воситасида амалга оширила бошланди. Профессор Я.Н. Засурскийнинг таъкидлашича, «глобал тармоқлар халқаро ахборот маконида муҳим роль ўйнайди. Бундан ташқари ахборот соҳасида интернет сўз эркинлигини ҳам кафолатлади»⁸. Аммо «сўз эркинлиги» тушунчаси остида аксарият фойдаланувчилар глобал тармоқдан хоҳлаганича, бирор бир қоида, ахлоқий меъёрларга риоя этмаган ҳолда фойдаланишни назарда тутмоқдалар.

Бу хусусият глобал тармоққа асос солиниб, у ривож топганидан бошланди. Интернет пайдо бўлиши билан унинг жамият ахлоқига таъсир этувчи муайян бир жиҳатлари хусусида баҳслар бўлиб ўтган эди. Буларга глобаллашув, яъни турли хил маданий шароитда истиқомат қилувчи ва турли тарбияга эга одамларнинг мулоқотда бўлиши оқибатида миллий қадриятларнинг қадрсизланишини кузатиш, анонимлик, инсоннинг ўз хоҳиш-истакларини ҳақиқий исмини яширган ҳолда интернет орқали амалга ошириши каби масалаларга эътибор қаратилган эди. Айнан анонимлик онлайн тармоғида фирибгарликнинг кенг ёйилишига сабаб бўлди. Шунингдек, ахборотнинг яшин тезлигига тарқалиши ўз навбатида ҳақиқий ахборотни ёлғонидан ажратада олмасликка, турли хил салбий мазмундаги маълумотларнинг ёйилишига, агрессив, зўравонликка ундовчи, шаҳвоний сайтларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Фойдаланувчилар ёшининг турфалиги, назоратсизлик, интерактивлик унинг салбий оқибатларини кучайтирди. Интернетнинг юқорида санаб ўтилган хусусиятлари миллионлаб инсонларга айнан глобал тармоқдан ўзлари учун етишмаган эркинликни топиш ва ундан ўз билгандарича фойдаланиш имконини берди. Бу эса интернетда ахлоқий инқирознинг юзага келишига сабаб бўлди⁹.

⁸ Засурский Я.Н. Информационное общество, интернет и новые средства массовой информации.\\Информационное общество, 2001, вып. 2. С.144

⁹ Қосимова Н. Демократик янгиланишлар жараёнида интернет глобал тармоғида журналистлар фаолиятини бошқарувчи ахлоқий меъёрларнинг роли\\trif.uz

«Интернет–этика» тушунчасининг пайдо бўлиши турли манбаларда турлича талқин этилган. Рус медиатадқиқотчиси А. Скворцовнинг ёзишича¹⁰ глобал тармоқда ахлоқий қоидаларни жорий этиш хусусидаги фикрлар 1989 йили интернет фаоллари аноним гурухининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Улар томонидан манифест қабул қилинганд. Унга кўра интернетдаги ахлоқсизликка: интернет ресурсларига ноқонуний кириш, очик фойдаланишда бўлган ахборот тўлиқлигини бузиш, бошқа фойдаланувчилар сирларини ошкор этиш киради.

Кейинчалик мазкур қоидалар қўпайиб, улар турлича талқин этила бошланди. Ушбу жараёнда интернетда ахлоқий қоидаларга риоя этилиши керакми ёки йўқми деган савол кўндаланг қўйилди. Чунки 1988 йили матнли хабарлар билан бир зумда алмашиниш протоколи Internet Relay Chat (IRC) ишлаб чиқилди, бу фойдаланувчиларга реал вақтда мулоқотда бўлиш имконини туғдирди¹¹. 1989 йили инглиз олимни Тим Бернерс-Ли бутунжаҳон глобал тармоқ концепциясини яратди ва 1991 йилга келиб HTTP протоколи ва гиперматн белгилари тили HTML, URI идентификаторларини ишлаб чиқди¹². 1990 йили интернетга телефон тармоғи орқали уланиш имкони вужудга келади (Dialup access – «қўнгироқ орқали уланиш»)¹³. 1991 йилда интернет барча фойдаланувчилар учун очик деб эълон қилинади¹⁴. Интернетнинг ilk фойдаланувчилари давлат ҳокимияти органларининг ва илмий–тадқиқот муассасаларининг ходимлари бўлганлиги боис интернетдан фойдаланиш қоидалари ташкилот йўриқномаларида белгилаб берилган эди. Уларнинг қўпчилиги интернетдан унинг яратилишидан асосий мақсад, яъни ахборот қидириш учун фойдаланишган. 1996 йилдан бошлаб интернетнинг том

¹⁰ Скворцов А. Этика интернета: основные проблемы и принципы. М., «Наука». 2009. С.208.

¹⁰⁷ Что такое интернет? История и этапы развития. <http://moolkin.ru>

¹⁰⁸Анализ состояния и перспектив развития интернет в Республике Узбекистан. Информационно–аналитический отчет.

\УзАСИ, ПРООН.2009 г. www.undp.uz

¹⁰⁹ What is a Dialup Internet Service. <http://whatismyipaddress.com/dialup>

¹¹⁰Медиасфера, или СМИ в глобальной сети. // <http://www.interros.ru>

маънода глобал тармоққа айланиши натижасида унинг фойдаланувчилари ўзларининг қизиқиши ва шахсий эҳтиёжларини қондириш, ҳиссиётларини «тўкиб солиш» майдончасига айланди. Ахборотни ўта тезкор равища фойдаланувчига етказиш, ахборот алмашиниш интернетдан фойдаланиш қоидаларини ишлаб чиқиши заруратини вужудга келтирди. Ана шундай дастлабки уринишлардан бири — Арлене Х. Риналди томонидан ишлаб чиқилган «The net user guidelines and netiquette»¹⁵ қоидалар мажмуи бўлди. Риналди қўлланмаси Computer Ethics Institute (Компьютер этикаси институти) томонидан ўнта асосий қоидада жамланган, булар:

- фойдаланувчи компьютердан бошқа инсонларга заарар етказиш мақсадида фойдаланмаслиги;
- фойдаланувчи бошқа инсонларнинг компьютер ишларига аралашмаслиги;
- компьютер фойдаланувчиси бошқа инсонларнинг шахсий хужжатларини (файлларни) кўрмаслиги;
- фойдаланувчи компьютерни ўғрилик мақсадида ишлатмаслиги;
- фойдаланувчи компьютердан фойдаланиб, ёлғон гувоҳлик бермаслиги;
- фойдаланувчи пули тўланмаган дастурий маҳсулотдан нусха кўчириб олмаслиги ёки ишлатмаслиги;
- фойдаланувчи бошқа инсонлар компьютерлари манбаларидан рухсатсиз фойдаланмаслиги;
- бошқалар ақлий меҳнати натижасини уларнинг рухсатисиз ишлатмаслиги;
- компьютерда бирор дастур тузатганда у келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатларни ҳам ўйлаб кўриши;
- компьютердан фойдаланиш жараёнида бошқаларга хурмат ва эътибор билан ёндашиши керак.

¹¹¹ Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ. ОБСЕ, Вена, 2013. С. 237.

Аммо бу қоидалар кўпроқ шахсий компьютердан фойдаланишга қаратилган эди. 1998 йили ташкил этилган Компьютердан фойдаланувчилар Европа ассоциацияси конфедерациясининг уставида «ахлоқий ҳамжиҳатлик ва ижтимоий адолат» асосий тамойил сифатида кўрсатилган эди (9). 2001 йил 23 ноябрда Будапештда Кибер жиноятлар бўйича Европа конвенцияси қабул қилинди.

2007 йили ЮНЕСКО ва Европа Кенгаши томонидан ташкил этилган худудий конференцияда «Google» компаниясининг мутахассиси Питер Фляшер «Интернет инфратузилмаси глобал бўлгандиги боис, интернет ҳам глобал тарзда бошқарилиши лозим» деган фикрни илгари сурди ва шахсий маълумотларни муҳофазалаш Хартиясини ишлаб чиқишни таклиф этди.

Хозирги кунда интернетдан фойдаланиш борасида ҳар бир ташкилот, ОАВ таҳририяти ўз қоидаларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилмоқда. Масалан, BBS компанияси ижтимоий тармоқлардаги шахсий саҳифаларида компания ҳақида ножоиз фикр билдирган ёки иш вақтида интернетда ўйин ўйнаган ўз ходимларига маъмурий жазо қўллайди. Хозирда кўпгина таҳририятлар ходимлари ишдан чалғимасликлари учун онлайн режимда ижтимоий тармоқларга кириш йўлини чегаралаб қўйишиган. Ўзбекистон Миллий телерадиокампанияси ҳам шулар жумласидандир.

2011 йилнинг 3 июнь куни БМТ резолюцияси қабул қилинди. Унга кўра интернетдан фойдаланиш инсоннинг асосий хукукларидан бири сифатида тан олинди. Бу ўз навбатида фойдаланувчи жамиятда риоя этадиган одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиши зарурми, деган саволни келтириб чиқарди. Фикримизча, ҳар бир интернет фойдаланувчиси, у ким бщлишидан қатъий назар ахлоқий қоидаларга риоя этиши зарур. Бу жиҳат инсоннинг маданиятлилик даражасидан келиб чиқади. Зоро, маданиятли инсон ҳеч қачон сайт, электрон почта, ижтимоий тармоқлар ва блоглар орқали ҳақоратли, бевосита инсон руҳиятига салбий таъсир этадиган сўзларни ёзмайди. Чат ва форумлар орқали мурожаатларда сўз одоби доирасидан чиқмайди. Шу ўринда

айтиш жоизки, босма оммавий ахборот воситаларида фаолият юритадиган журналистлар учун мавжуд ахлоқ қоидалари интернетда ҳам ўз кучини йўқотмайди. Шунга қарамай, интернетда фаолият юритишнинг ўзига хос томонлари бор. Аввало журналист ўз сайти, ижтимоий тармоқдаги саҳифаси ва таҳририят блоги ёки сайтини юритишда қўйидаги қоидаларга риоя этиши зарур:

- ахборотни унинг манбасини бир неча маротаба текширмасдан жойлаштирмаслик;
- ижтимоий тармоқлардан олинган иқтибос, фотосурат ёки видеотасвирларни манбасини кўрсатмасдан туриб ишлатмаслик;
- ижтимоий тармоқлардан олиниб, чоп этилган фотосурат ташкилот саҳифаси ёки блогига жойлаштирилганда бошқача мазмун касб этмаслигини англаши;
- интернетда фотосурат ва видеосюжетларни уларда тасвирланган кишиларнинг розилигисиз жойлаштирмаслик;

! Фотосуратнинг асл манбасини аниқлаш учун курсорни унинг устига қўйиб, сичқончанинг ўнг тугмасини босинг;

негативни топишни TinEye (интернет қидирув машинаси) орқали амалга оширинг;

фотосурат олдин қаерда қўлланилганлигини аниқлаш учун уни Googleга юклаб, қидиринг¹⁶.

- ўзининг шахсий қарашлари, сиёсий фикрларини ташкилот саҳифасида бермасликлари зарур.

Интернетдаги ташкилот саҳифаси фақатгина ташкилотнинг ижобий имижини шакллантириш учун хизмат қилиши кераклигини доимо ёдда тутиши керак.

¹⁶ Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ. ОБСЕ, Вена, 2013. с 75.

Шунингдек, ташкилот сайти ва ижтимоий тармоқдаги саҳифасида бошқа ташкилот, ходимни асосиз қораловчи материалларни жойлаштирмаслик;

– интернетда муаллифлик ҳукуқини хурмат қилиб, плагиатдан қочиш лозим.

Бугунги кунда кўпгина ижтимоий тармоқлар ўз мақомини фойдаланувчилар ўртасида юқори савияда ушлаб туриш мақсадида ўз ахлоқ кодексларини жорий этишган. Шулардан бири «В контакте» ижтимоий тармоғи бўлиб, www.liveinternet.ru сайтининг хабарига кўра, 2015 йил октябрь ойида мазкур ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларининг сони 328 миллион нафардан ошган. «vk.com» сайти¹⁷ маъмурияти фойдаланувчилар учун ахлоқий қоидаларни ишлаб чиқиб, сайт рўйхатидан ўтган ҳар бир шахс қуидагиларга риоя этиши шарт:

- Россия Федерациисининг амалдаги қонунчилиги ва сайт маъмурияти томонидан ишлаб чиқилган меъёрий хужжатлар ҳамда ушбу Низомга;
- ўз шахсий саҳифангизда бошқа фойдаланувчиларнинг ҳукуқ ва манфаатларига зид келувчи ахборот ва объектларни жойлаштирмаслик (уларга ссылка бермаслик);
- ахборот ва объектларни жойлаштиришдан олдин уларнинг қонунийлигини текшириб кўриш.

Сайтдан фойдаланишда фойдаланувчиларга қуидагилар тақиқланади:

- тинчликка хавф соладиган, бузғунчилик характерига эга бўлган, бошқа фойдаланувчилар ва учинчи шахсларнинг шахсий ҳаётига дахл қиласидиган ҳар қандай ахборотни юклаш, саклаш, чоп этиш, тарқатиш ва бошқа ҳолатларда фойдаланиш;
- вояга етмаганларнинг ҳукуқларини бузиш;

¹⁷ www.vk.com. catalog.php

- беҳаё матнлар, порнографик ва жинсий зўравонликни акс эттирувчи ёки зўравонликка ундовчи тасвиirlарни жойлаштириш;
- ҳайвонларни қийноққа солиш ва зўравонлик акс этган, шунга ундовчи тасвиirlарини юклаш;
- ирқий, диний, этник душманликни, фашизмни ёки ирқий устунликни тарғиб қиладиган фояни акс эттириш;
- экстремистик материалларни жойлаштириш;
- жиноятчилик фаолиятини тарғиб қилиш ва жиноят содир этиш учун кўрсатмалар бериш;
- чекланган ахборотни, учинчи шахсларнинг шахсий ҳаётига тааллуқли ахборотни жойлаштириш;
- гиёҳванд моддалар рекламасини, шу жумладан «ракамли наркотиклар», гиёҳванд моддаларни тарқатиш йўллари, уларни тайёрлаш усуллари ҳақидаги ахборотни жойлаштириш;
- фирибгарлик характерига эга бўлган матнларни жойлаштириш;
- Россия Федерацияси қонунчилигининг талаблари ва фуқаролар, юридик шахсларнинг бошқа ҳуқуқ ва манфаатларига зид келадиган ахборотни жойлаштириш.

Интернетда мuloқот одоби

Ахборот хизматининг ходимлари интернет орқали фуқаролар, ОАВ вакиллари, ташкилот ҳамкорлари билан мuloқотда бўлар эканлар, албатта бир нечта ёзилмаган қонун-қоидаларга риоя этишлари лозим. Мазкур қоидалар келгусида ташкилотга нисбатан фойдаланувчиларда ишонч ва ҳурматга асосланган муносабатнинг шаклланишига, унинг имижини мустаҳкамлашга хизмат қиласи. Албатта, аввало интернет орқали мuloқот саломлашишдан бошланади ва шундан сўнггина асосий гапга ўтилади. Интернетда нутқ одоби уч турга бўлинади: тантанали, ишчи ва қайғули. Биринчисига байрамлар,

корхона ва ташкилот юбилейлари, мукофот олиш, презентациялар, тантанали учрашувлар, янги ҳамкорлик, янги шартномаларни имзолаш, туғилган кунлар ва ҳоказолар киради. Ҳамкорлар билан фаолиятни мустаҳкамлаш учун уларни тантаналар ёки эсда қоларли кунлар билан табриклаш жоиздир. Ҳолатдан келиб чиққан ҳолда таклифнома ва табрикларнинг мазмуни ўзгариши мумкин.

Таклифномалар.

Сизни _____ куни соат _____ да «_____» га бағишиланган кечамизга (презентацияга) таклиф этамиз.

Сизни _____ куни соат _____ да «_____» га бағишиланган кечамизда (презентацияда) иштирок этишингиздан мамнун бўлар эдик.

Барча табриклар ҳолатга дахлдор, самимий бўлиши лозим. Корпоратив табриклар ва таклифномаларда албатта маълум бир даражада расмийлик оҳангига риоя этилиши зарур.

Табриклар:

Бизнинг энг самимий табригимизни қабул этинг.

_____ номидан Сизни түгилган кунингиз (юбилейингиз, янги ҳамкорлик ришиналарини мустаҳкамлаганингиз) билан чин дилдан (самимий) табриклаймиз.

Қайгули хабарномалар ўлим, ҳалокат, касаллик билан боғлиқ ҳолатларда юборилади. Бундай хабарнинг шакли қуруқ, расмий ва умумқабул қилинган қоидалардан четга чиқмаслиги лозим:

Қайғули хабарномалар

Сизнинг қайғунгизга шерик бўлган ҳолда, _____ вафоти муносабати билан бизнинг чуқур таъзиямизни қабул қилинг.

содир бўлган фалокат муносабати билан Сизнинг қайғунгизга шерикмиз;

Сизнинг (яқинингизнинг) тезда касалликни енгиб, оёққа туриб кетишингизга (кетишига) ишонч билдирамиз. Яратганнинг ўзи Сизга (яқинингизга) шифо берсин.

Кундалик фаолиятда яхши бажарилган иш учун ҳам аксарият ҳолатларда интернет орқали миннатдорчилик билдирилади. Бундай ҳолатларда қуйидаги клишелардан фойдаланиш мумкин.

Миннатдорчилик

Ташкилот раҳбарияти ўзининг барча ходимларига аъло даражада бажарилган дастур учун миннатдорчилик билдиради.

Эшиматов Тошматга юқори маҳорат билан бажарилган иш учун миннатдорчилик билдиришига ижозат беринг.

Электрон почта, ёки сайтдаги форумлар орқали фойдаланувчилар билан мулоқотда бўлганингизда қуйидагиларга эътибор беринг:

- Сұхбатдошиңизга нисбатан доимо ҳурматда бўлинг. «Олдиндан миннатдорчилик билдираман», «ҳурмат билан», «бизга ишонч билдирганингиз учун ташаккур», «сизнинг фикрингиз биз учун муҳим», «биз билан мулоқот учун вақт ажратганингизни қадрлаймиз» каби оддий жумлалардан ёзма мулоқот чөзида фойдаланиши юқори самарадорликка эришишида қўл келиши тажрибада исботланган;
- электрон хатларда, онлайн хабарларда матн бош ҳарфлар билан терилмайди. Чунки бу сизнинг сўзларингизни бўрттириб кўрсатишга хизмат қилиб, интернетда у чақириқ маъносини беради;
- хат жўнатаётган одамнингизни олдиндан огоҳлантирмай хатга қўшимча сифатида катта ҳажмдаги фотосуратларни жўнаташи ҳам одобсизлик ҳисобланади. Чунки у фотосуратни узоқ муддат очилишини кутиши лозим бўлади, аксарият ҳолатларда эса фотосурат умуман очилмаслиги ҳам мумкин;
- нотаниши одамларга бирор бир маълумотни уларни хабардор қилмасдан жўнатмаслик лозим. Бундай маълумот кўпинча «спам» сифатида қабул қилинади;
- юбораётган хатингиз ва хабарингиз имло хатоларидан холи бўлсин. Бу сизга нисбатан ҳурматнинг ошишига сабаб бўлади;
- интернетда сиз тирик одам билан мулоқотда бўлаётганингизни унумтманг; Ўзингизга қандай муносабатда бўлишиларини истасангиз, бошқаларга нисбатан муносабатингиз ҳам худди шундай бўлсин!

Юқоридаги қоидалардан ташқари электрон алоқа гурухлари ва жамиятлари, турли олий ўқув юртлари ва мактаблар ўз фаолиятларида амал қилиниши лозим бўлган сұхбат ва нашр (янгиликлар, илмий ишлар) учун ўз ахлоқ меъёrlарини жорий этишлари мумкин.

Веб-сайтлар, блоглар ва ижтимоий тармоқдаги ахлоқий меъёrlар

Бугунги кунда тобора оммалашиб бораётган блогларда ахлоқий меъёрларга риоя этиш керакми? Буни ким назорат қиласди? Блоггернинг ўзими ёки ҳукумат? Блоггерлик ҳаракати тарихига назар ташлар эканмиз, дастлабки блогларнинг пайдо бўлиши бевосита дунёда содир бўлаётган сиёсий жараёнларга, аввало журналистларнинг ўз шахсий блоглари орқали фикр билдиришидан бошланганлигини кўриш мумкин. Масалан, 2001 йили блоггер Talking Points Memo АҚШ сенаторининг қора танлиларнинг ҳуқуқларини паймол қилувчи сўзларига жамоатчилик эътиборини қаратди, натижада кўпгина сенаторлар ўз лавозимларидан четлаштирилди. 2002 йили блоггер Салам Пакс Ироқ урушида АҚШ ҳукуматининг ножоиз ҳаракатларига дунё ахли эътиборини тортади. 2004 йили Apple компанияси блоггерларни ҳали ўзи эълон қилмаган товарлар ҳақидаги ахборотни тарқатгани учун судга беради ва ютқазади. Шу йили блоггерларнинг ҳуқуқлари журналистларга тенглаштирилади. Ўзбекистон Республикасида 2014 йили қабул қилинган «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуннинг «Ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш» номли 12-моддасига блоггерлик тушунчасини киритилди ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб берилди¹⁸.

Республикамизда фуқаролик журналистикаси сифатида блоглар ривожланиб, уларни юритишида ахлоқ меъёрларига риоя этиш муҳим аҳамият касб этади. Uz. доменидаги «Фуқаролик журналистикаси» мақомини олган блогларда мазкур меъёрлар блоггерлар учун «бузиб бўлмас қонун» даражасига кўтарилиши лозим. Булар қуидагилардир:

1-қоида. Блог ўқувчиси тирик одам эканлигини доимо ёдингизда тутинг .

Бунда нафақат ёдда тутиш, балки ўқувчи ўрнига ўзингизни қўйиб кўриш мақбулдир. Блогдаги сизнинг фикрларингиз қай даражада ўқишли? У ўқувчини қизиқтира оладими? Блогдаги фикрларингиз расмий ҳисботга

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуни. 2014 йили. www.lex.uz

айланиб қолмаяптыми? Блогингизга янги хабар қўйишдан олдин мазкур саволларга жавоб берсангиз мақсадга мувофиқ бўлар эди.

2-қоида. Реал ҳаётдаги ахлоқ меъёрлариға интернетда ҳам риоя этинг.

Корпоротив блогда ахлоқ қоидалариға зид сўзларни ишлатиш, бошқа таҳририятга ёки унинг ходимлариға, ўзга инсонга нисбатан салбий муносабатингизни билдириш ўз имижингизга путур етказишини унутманг.

3-қоида. Ўзгалар фикри ва вақтини қадрланг.

Блогингизга жойлаштирган хабар қизиқарли ва бошқаларга фойдали бўлишига ҳаракат қилинг. Аудитория учун қизиқарли мавзуни танланг, шу билан биргаликда мазкур матн орқали ўзингиз ёки ташкилот имижини янада мустаҳкамлашга ҳаракат қилинг. Блогдаги хабар ҳақида салбий фикр билдирилса, жаҳлингиз чиқмасин. Унга одоб доирасидан чиқмаган ҳолда жавоб беринг.

4- қоида. Ўз қиёфангизни сакланг.

Интернетда сизни кимлигингиз, кўринишингиз – ташқи қиёфангизга эмас, балки интеллект, билимингизга қараб баҳо берилади. Блог юритаётганингизда матндаги жумлалар аниқ, қисқа, лўнда ва тушунарли тилда бўлишига эътибор беринг.

5 -қоида. Бошқаларга ёрдам беринг.

Бошқа блоггерлар ва фойдаланувчилар билан соҳа бўйича тўплаган тажрибангизни ўртоқлашишга интилинг. Агар сизни бирор бир савол қизиқтираса, уни форумга қўйинг ва электрон почтангизга келган жавобларни кейинчалик блогингизга жойлаштиришни унутманг.

6-қоида. Зиддиятли ҳолатларга қўшилманг ва уларни келтириб чиқарманг.

Интернетда фойдаланувчини ҳиссий мувозанатдан чиқаришга қаратилган муносабат – флейм (flame) деб аталиб, аксарият ҳолатларда фойдаланувчилар

түпланган салбий ҳиссиётларини түкиб солиш учун интернетдаги форумлардан фойдаланишади. Бундай ҳолатларга эътибор берманг.

7-қоида. Бошқаларнинг хатосини кечиришга ўрганинг.

Агарда блогингиз форумида сизга берилган саволда имловий хато ёки сиз учун жуда оддий туюлган савол бўлса, бунга эътибор берманг ёки одоб чегарасидан чиқмаган ҳолда фойдаланувчига унинг хатосини кўрсатинг.

8-қоида. Интернет орқали мuloқот қилиш ва изоҳ қолдириш маданиятини шакллантиринг.

Ахборот сайtlари томонидан таклиф қилинаётган ёки ушбу ахборот сайтидан фойдаланишингиз оқибатида пайдо бўлаётган барча шарҳлар, ўзаро алоқа, таклиф ва фикрлар ахборот сайтининг шахсий мулки ҳисобланади ва булардан ахборот сайти томонидан исталган ерда ва исталган мақсадда дунёning исталган ерида сизнинг руҳсатингизсиз ҳам фойдаланиш мумкин. Шунинг учун сайтларга ўзингиз ҳақдаги маълумотларни ёки материалларга изоҳлар киритишида эҳтиёт бўлинг. Изоҳлар қолдиришида бирорнинг нафсониятига тегадиган маълумотларни, ҳар хил ножӯя сўзларни ёзишдан сақланинг. Ахборотдан фойдаланиш маданиятига риоя этинг.

«Моветон» ёки интернетдаги ахлоқсизлик

Интернетда фойдаланиш қоидаларининг тескари томони «Моветон» деб аталиб, жамиятда қабул қилинмаган ахлоқсиз хатти-харакатлар мажмuinи англатади. Буларга бамп, флейм, флуд, спам, оффтопик, хотлинкинг киради.

! Витр ёки ip – форумларда кўтариладиган ахлоқсиз мавзулар бўлиб, охирги ёзув орқали сараланади.

Fleym – «сүз уруши». Чат ва форумларда бекосдан юзага чиқадиган баҳс, мунозара. Аксарият ҳолатларда баҳслашувчилар бир-бирларини ҳақорат қилиб, шахсиятга тегишига ўтишиади.

Flud - интернет форум ва чатлардаги хабарлар бўлиб, улардаги маълумотлар ҳеч қандай қийматга эга эмас.

Spam- юридик ва жисмоний шахслар томонидан сиз рухсат бермаган тақдирда ҳам шахсий электрон почтангизга юбориладиган турли хил хабарлар.

Оффтопик – олдиндан белгиланган сұхбат мавзуси доирасидан чиқадиган хабар. Масалан, веб-форумдаги хабар умумий мавзуга мос келмайди
Хотлинкинг- веб-сайтга бошқа интернет ресурслардан суратли файлларни қўйши.

Юқорида санаб ўтилган нохуш ҳолатларнинг олдини олиш учун бир неча қоидаларга амал қилиш лозим:

–сиз форумларда шарҳлаётган материал тўлиқ матнининг нусхасини ҳеч қачон бошқа форумга қўйманг;

–смайликлар фойдаланувчилар томонидан ўз ҳиссиётларини хабар ва хатларда ифода қилишининг ёрқин усули. Аммо жуда ҳам кўп смайликлар хабарни ўқиши қийинлаштиради;

–хабарларни бош ҳарфларда ёзманг. Бу нарса саводсизликдан дарак беради.

Бугунги кунда чат ва форумларда фойдаланувчилар қуидаги қисқартмаларни кенг қўллашади:

- AFK – away from keyboard (компьютер ёнидан кетдим)
- BTW – by the way (айтганча)
- FYI – for your information (маълумот учун)
- F2F – face to face (юзма юз)

- HAND – have a nice day (ёқимли кун тилайман)
- IDK – I don't know (билимайман)
- IMHO – in my humble opinion (фикримча)
- LOL – laugh out loud (қаҳқаҳа отиб қуляяпман)
- NP – no problem (муаммосиз)
- ROFL / ROTFL – rolling on the floor, laughing (кулгидан ерда юмалаб қолдим)
- TIA – thanks in advance (олдиндан миннатдорчилик билдираман)
- TMI – too much information (маълумот жуда ҳам кўп)
- WTG – way to go (шу тарзда олиб боринг)
- YW – you're welcome (арзимайди).

Демак, веб-сайт, ижтимоий тармоқлар ва блогларни юритишда ахлоқий тамойилларга риоя этиш шахснинг интеллектуал даражаси, билими билан биргаликда унинг имижини ҳам белгилаб беради. Буни унутмаслик зарур!

Бугунги кунда интернетда фойдаланувчи ахлоқий меъёрларга риоя этиши учун нима қилиш зарур? Фойдаланувчига қатъий чоралар кўришми? Уни маъмурӣ жавобгарликка тортиш ёки бошқа жазо турларини қўллаш лозимми? Афсуски, бугун бошқа ном билан интернетга кириш ва унинг воситасида ўзгаларни ҳақоратлаш, зуғум қилиш оддий ҳолатга айланиб бормоқда. Конунчилигимизда айнан мазкур ҳолатларга қарши чоралар ишлаб чиқилмаганлиги боис, бу масала ҳам очиқ қолиб келмоқда.

Фикримизча, интенетда фойдаланувчилар ёшларидан қатъи назар ахлоқий қоидаларга риоя этишлари учун онлайн маданиятни шакллантириш зарур.

Савол ва топшириқлар

1. «Интернет–этика» тушунчасининг пайдо бўлиши.
2. Интернетда фаолият юритишининг асосий қонунлари.
3. Ижтимоий тармоқда ахлоқий принциплар.

4. Онлайн маданият.